

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ДМИТРЕНКО ВІКТОРІЯ ІГОРІВНА

**Б.Д.Антоненко-Давидович
у літературному процесі
20-30-х років**

спеціальність 10.01.01. — українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
філологічних наук

КИЇВ-1997

82. 161.2

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00639729 (-)

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі української літератури
Луганського державного педагогічного інституту імені
Тараса Шевченка.

Науковий керівник — кандидат філологічних
наук, професор Будів-
ський Петро Олексійович.
Офіційні опоненти: доктор філологічних наук
Мельник Володимир Олек-
сандрович,
кандидат філологічних
наук Бойко Леонід Сергій-
ович.

Провідна установа — Київський університет
ім. Тараса Шевченка.

Захист відбудеться 17 лютого 1997 року о 14 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.01.27 по
захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня
доктора (кандидата) філологічних наук у Київському
університеті ім. Тараса Шевченка за адресою: 252017,
Київ-17, б-р Шевченка, 14.

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій
бібліотеці Київського університету ім. Тараса Шевченка
(вул. Володимирська, 58).

Автореферат розіслано ¹⁵ січня 1997 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Д 01.01.27
доктор філологічних наук,
пофесор *Л.В.Грицик* Л.В.Грицик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Нині, коли Україна надзвичайно важко, але історично неухильно будує свою державність, настав час повернути українському народові його повну історію самобутної духовності, подолати догматизм мислення минулих часів, освоїти багатомісний набуток нашого народу як єдиний багатомісний процес.

Одне з основних місць у цьому процесі належить літературознавчій науці. Ніби сьогодні сказані слова М.Зерова: "Я думаю, що справжня культура у нас запанує тоді, коли ми усвідомимо собі, що ми вже маємо... Ми повинні весь цей скарб, все наше багатство, якого й досі гаразд не знаємо, засвоїти, вивчити ґрунт, на якому ми повинні стояти в дальшому засвоєнні літературних шляхів"¹.

Повернення до літературного процесу значної кількості письменників, чия творчість замовчувалась або негативно оцінювалась упродовж десятиліть, ставить перед сучасними дослідниками надзвичайно складні завдання концептуального переосмислення творчого доробку митців із позицій об'єктивного історизму. Тому особливої актуальності набула нині потреба нового прочитання та ґрунтовного, кваліфікованого аналізу художніх творів письменників, які працювали за умов тоталітарної системи.

"З карколомною швидкістю міняються зараз наші знання та уявлення про літературу як творчість і як принцип життєдіяння... Дедалі чіткіше окреслюється друга стадія нашого літературного відродження, що обіцяє наше неминуче зіткнення з дуже складними — передусім теоретично — питаннями, пов'язаними з трактуванням національної літератури як цілісності, в якій мають поєднатися вельми неоднорідні світоглядні і естетичні реальності"². Тому зга-

¹ Зеров М. Шляхи розвитку сучасної літератури // Життя й революція. — 1925. — № 9. — С. 63.

² Сивокінь Г. Починаючи наново помірковано теоретично // Сучасність. — 1992. — № 1. — С. 76.

дуємо сьогодні творців різних — першорядних і не першорядних, знаних і незнаних — бо це історія літератури нашого народу й вивчати її слід у комплексі. Виважена оцінка, об'єктивне з'ясування творчого внеску кожного з них, їхнього місця в історії національної літератури — таким є одне з основних завдань вітчизняного літературознавства на сучасному етапі.

Ретельного переосмислення, неупередженого об'єктивного аналізу з урахуванням глибоких суперечностей епохи потребує й багатогранна творчість одного з непересічних письменників нашого століття Б.Д.Антоненка-Давидовича. Його життєвий і мистецький шлях відбиває всю складність творчої долі художників за часів тоталітарного режиму. Поява замовчуваної впродовж десятиліть значної частини літературної спадщини митця безперечно збагатила скарбницю української культури й розкрила нові ракурси творчого менталітету цього талановитого й самобутнього письменника.

Особливості творчого доробку митця були об'єктом дослідження ще в 20-ті роки. Нові твори Б.Антоненка-Давидовича завжди опинялись у центрі уваги відомих і маловідомих літературознавців того періоду — О.Білецького, В.Василенка, Б.Коваленка, Я.Савченка, С.Щупака, Ф.Якубовського та ін. Найбільш ґрунтовними були статті: В.Василенка "За життя розплата тільки кров'ю..." (К., 1928), С.Щупака "На манівцях націоналізму і стильового еkleктизму" (К., 1930), Ф.Якубовського "Стильові тенденції творчості Б.Антоненка-Давидовича" (К., 1930). Але й у них не було методологічного й послідовного аналізу, творчість митця не розглядалась як єдине ціле у зв'язку з явищами літературного процесу. Творчий доробок письменника оцінювався більш із ідеологічних, а не мистецько-літературних позицій.

Із сучасних літературознавців до творчості Б.Антоненка-Давидовича звертались Г.Костюк, Д.Чуб, Ю.Бойко, Л.Бойко та ін. Кожен із них зробив свій внесок у вивчення біографії та творчого доробку майстра слова. Між тим цілісного син-

тетичного дослідження ще немає на сьогодні, особливо в широкому контексті літературного процесу в Україні.

Тому тема становить науковий інтерес у плані якнайповнішого і якнайглибшого розуміння творчого доробку Б.Антоненка-Давидовича в літературному контексті 20-30-х років нашого століття, пізнання проблем літературного процесу в Україні, що були або прямо дотичні до життя й творчості письменника, або безпосередньо вплинули на формування його світогляду. Важливого значення при цьому набуває переоцінка творчого доробку митця у відповідності до гуманістичних тенденцій і естетичних проблем сучасного літературознавства.

Предметом вивчення в реферованій роботі є новели, оповідання й повісті Б.Антоненка-Давидовича, а також уривки з романів "Січ-мати" й "Борг", що були створені Б.Антоненко-Давидовичем у 20-30-ті роки ХХ століття, а також періодичні видання означуваного періоду, архівні матеріали, спогади сучасників, листи письменника.

Об'єктом аналізу стали особливості творчого доробку Б.Антоненка-Давидовича, принципи й засоби, за допомогою яких митець художньо відображає ціннісні орієнтири людини за умов тоталітарної системи.

Мета дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати:

- своєрідність літературного процесу 20-30-х років нашого століття;
- основні проблеми становлення Б.Антоненка-Давидовича як письменника;
- місце й роль митця в історії української новітньої літератури;
- особливості творчих пошуків майстра слова в розв'язанні проблем гуманізму й історичної пам'яті українського народу;
- форми й масштаби духовного опору непересічної особистості тоталітарному режимові;
- витоки й вияви стилю письменника в його літературному доробку означуваного періоду.

Методи дослідження. Методика дослідження передбачає поєднання соціально-історичного, порівняльно-типологічного й естетичного методів літературознавчого аналізу. У першому розділі переважає соціально-історичний метод. Це зумовлено правдивим відтворенням явищ літературного життя та їхньої специфіки у зв'язку з конкретним досвідом історії. У другому розділі роботи домінує порівняльно-типологічний метод. Щодо третього розділу дисертації, то естетичний метод є основним критерієм оцінювання творчої спадщини письменника, особливостей його стилю.

Такий підхід передбачає осмислення різних граней багатогранного художнього доробку майстра слова, аналіз і синтез результатів конкретних спостережень за творчою еволюцією Б. Антоненка-Давидовича.

Теоретичну основу роботи складають літературознавчі, філософські й соціологічні праці, присвячені проблемам літературознавчого процесу 20-30-х років. Певним орієнтиром для автора були сучасні літературно-критичні дослідження науковців діаспори й літературознавчі праці провідних українських учених Д. Донцова, С. Єфремова, М. Костомарова, М. Грушевського, М. Зерова, І. Огієнка.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній зроблено спробу цілісного об'єктивного прочитання творчого доробку Б. Антоненка-Давидовича в контексті літературного процесу 20-30-х років, а також у перегляді колишніх літературно-критичних та ідейно-естетичних уявлень про місце письменника в історії української літератури.

Практичне значення дослідження визначається можливістю використання його результатів у вузівських курсах лекцій з історії новітньої української літератури, спецкурсах, спецсемінарах, у проведенні уроків з української літератури в середніх загальноосвітніх і спеціальних школах, при написанні дипломних, курсових робіт, інших наукових досліджень, пов'язаних із подальшим вивченням особливостей і закономірностей літературного процесу цього періоду.

Апробація роботи. Окремі розділи та дисертація в цілому обговорювалися на засіданнях кафедри української літератури Луганського державного педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка. Основні положення дослідження були викладені в доповідях та повідомленнях на наукових конференціях, а також у 5 публікаціях.

На захист виносяться такі положення:

— творчість Б. Антоненка-Давидовича слід розглядати в контексті сучасного йому літературного процесу, активним учасником якого він був;

— художня манера митця є виявом його опору тоталітарній системі, яка культивувала духовну уніфікацію народів;

— мистецькі пошуки письменника можна окреслити як шлях від імпресіонізму, що був поєднаний із тонким ліричним сприйняттям життя, до реалізму з глибоким проникненням у внутрішній світ людини, тобто психологічного реалізму;

— творчий доробок майстра слова відбиває авторську концепцію пізнання людини як непересічного явища Всесвіту на психологічному рівні з усвідомленням національного й загальнолюдського.

Структура дисертації зумовлена логікою дослідження, поставленими завданнями й складається зі вступу, трьох розділів, коротких висновків, приміток та бібліографії. Обсяг дисертації — 156 сторінок основного тексту. Бібліографічний список включає 200 найменувань.

У **вступі** обґрунтовується актуальність вибору теми, визначається предмет, мета й завдання дослідження, аргументується наукова новизна, теоретична й практична вагомість праці, її методологічна основа.

У **першому розділі** "Обставини й умови формування світогляду письменника. Початок його літературної діяльності" розглядається становлення Б. Антоненка-Давидовича як людини й митця, зазначаються особливості літературного процесу в час входження до нього письменника. Подається аналіз творів, що ввійшли до першої збірки

Б. Антоненка-Давидовича "Запорошені силуети" (1925), у порівнянні з творами інших митців, що були написані в цей період або подібні за тематикою чи художніми особливостями. Також розглядаються критичні відгуки на збірку в тогочасній періодиці.

Обставини склалися так, що майбутній письменник зостав у російськомовному середовищі на Брянщині. Тому, коли сім'я повернулася в Україну й хлопчика віддали до Охтирської гімназії, де навчання велось лише російською мовою, йому було легко навчатись. Але чим більше витискало з ужитку українську мову гімназичне начальство, тим глибше проникала вона в серця кращих учнів, серед яких був і Б. Антоненко-Давидович. Саме в гімназії почалося знайомство юнака з культурними надбаннями нашого народу. Але для усвідомлення своєї національної приналежності потрібен був час.

Писати почав тоді, коли не тільки заговорив, а вже й думав українською мовою. Роки революції, політична боротьба, що проgrimіли тоді по Україні, а також обставини життя за часів воєнного комунізму, зміна влад, надворсклянські чудові околиці Охтирки стали невичерпним джерелом матеріалу для творчості, визначили основне коло тем літературного доробку.

У літературу Б. Антоненко-Давидович увійшов у роки, що їх називають "розстріляним відродженням". "Революція пробудила могутні творчі сили народу, і в найкоротший відбиток часу стався справді феноменальний саморозквіт нації"¹. "...Протягом 20-их років низка важливих завдань була розв'язана: в українській літературі стався різкий злам, вона перестала бути відгуком російської; в галузі мови була переможена локально-етнографічна провінційальність, і процес урегулювання та устійнення єдиної літературної мови був остаточно вирішений"². У цей період "...був своєрідний

¹ Гончар О. Саморозквіт нації // Літературна Україна. — 1989. — 16 лютого

² Петров В. Проблеми літературознавства на останні 25-ліття (1920-1945) // Українське слово. Хрестоматія української літератури та критики ХХ ст. — К., 1994. — Т. 1. — С. 16.

вибух талантів, більшість з яких, на жаль, не дійшла зрілості, скошена шовіністичним геноцидом. Проте ця література навіть за надто короткий час (всього 15 років) встигла багато зробити в стильовій, жанровій, світоглядній розбудові класичних традицій, розвиваючи їх і водночас діалектично заперечуючи. Вона заклала міцний підмурівок нових напрямів, які ... лишилися в зародковому стані, хоча й були основою потенційних спроможностей української прози всіх наступних поколінь ХХ ст."¹

Ім'я Б.Антоненка-Давидовича стоїть поряд із такими письменниками, як М.Хвильовий, В.Підмогильний, Г.Косинка, Є.Плужник, талантами й інтелектом яких і народжений Український Ренесанс ХХ століття. В їхній творчості живе, нуртує, непокоїться ціла епоха, доля людства й доля покоління. Романтична піднесеність, непогамованість думки йшли в них від розбурханої революцією дійсності, але в ліричній тональності неважко побачити й відгуки класичної традиції української літератури. На ранній творчості Б.Антоненка-Давидовича досить яскраво позначились впливи С.Васильченка й В.Винниченка.

1922-27 роки — час масового утворення літературних організацій. Необхідність цього диктувалася, з одного боку, потребою згуртування нових сил літератури, а з другого — природним для тих часів процесом розмежування різних ідейно-естетичних течій і напрямів, що існували без перешкод у літературі перехідного періоду. Відокремившись від Аспису, В.Підмогильний, Г.Косинка, Б.Антоненко-Давидович та Т.Осьмачка утворили нову літературну організацію й дали їй назву "Ланка". "Не було тут заздрісників і конкурентів, не виникало проблем у пошуках теми. Було лише прагнення не здрібнити Слово і самому залишитись з чистрою душею"².

---

¹ Мельник В. Суворий аналітик доби. Валер'ян Підмогильний в ідейно-естетичному контексті української прози першої половини ХХ ст. — К., 1994. — С. 9.

² Там само. — С. 138.

Такі прагнення мали місце вже в ранніх оповіданнях Б. Антоненка-Давидовича.

При конкретному аналізі творів, що увійшли до першої збірки письменника "Запорошені силуети" (1925), тематично виділяються оповідання "Останні два", "Комуніст", "Вартовий Чапенко" й повість "Синя Волошка". Центральним стрижнем у них є громадянська війна, але не як довільно вихоплені з життєвого виру епізоди, а як історично й психологічно (особливо друге) обумовлена тема, зацікавленість якою свідчила про безпосередню причетність автора до цієї доби. Разом із іншими письменниками ("Третя революція" В. Підмогильного, новели Г. Косинки, поезії Є. Плужника й Т. Осьмачки) Б. Антоненко-Давидович зображує громадянську війну не в героїко-романтичних, а в трагічних тонах. Подібна стильова тональність і в оповіданнях "Пиріжки, пиріжки!.." та "Два пуди жита".

Але в сатиричних творах цієї збірки ("Просвітяни", "Сонячні плями", "Нерозгадана тасмниця тов. Бурдуна" й "Пегас") з'являється інший Б. Антоненко-Давидович: "ми бачимо обличчя реаліста з великою дозою гумору й скепсису"¹ в змалюванні життя.

Згодом правдивість і типовість явищ, що їх подав тут автор, яскраві й соковиті деталі, живі характери персонажів зробили його твори актуальними, а ім'я — відомим і популярним.

Б. Антоненко-Давидович був одним із активних шукачів нового, що мало б стати явищем найсуголоснішим добі активного перетворення дійсності. Не завжди його перші твори були вдало побудовані композиційно, із досконалим розвитком сюжету й чітко окресленими типами, але вже в першій збірці помітні ті здобутки проблемно-естетичного й стильового характеру, що привертають увагу в наступних творах письменника.

---

¹ Якубовський Ф. Українська художня проза в Києві // Глобус, 1927. — Ч. 4. — С. 56.

Отже, збірка "Запорошені силуети" була тим своєрідним квитком на входження в літературу молодого прозаїка, що вивів митця з початківців і вже дозволив говорити про Б.Антоненка-Давидовича як про письменника зі своєю певною позицією, поглядами на життя, непересічним талантом.)

У другому розділі "Тематика та проблематика творів Б.Антоненка-Давидовича за умов тоталітарної системи" аналізуються інші твори письменника, що були написані до 1934 року, де митець продовжував художньо пізнавати назрілі болючі проблеми сучасності.

Друга половина 20-х років відзначається ускладненням процесів літературного й мистецького життя, а також загостренням ідеологічної боротьби. Партійні настанови стали панівними в літературі. Письменники повинні були писати про те й так, як того вимагала комуністична партія. Митці були змушені виконувати ідеологічні вказівки, бо інакше на них чекали жорстоке переслідування й неможливість друкувати написане. Більшовицькій владі досить довго вдавалося маскувати геноцид українського народу.

І все ж національно свідомі письменники, маючи хоч найменшу можливість говорити правду, завжди використовували її. Відомий літературознавець української еміграції Ю.Шерех-Шевельов у одній зі своїх праць про цей період писав: "Вага літераторів і літератури того часу полягає насамперед у тому, що вони були повними людьми, що вони не боялися говорити правду і хотіли творити повну, а не пісну літературу"¹. Такі твори, як "Фауст" Г.Косинки, "Вальдшнепи", "Іван Іванович" М.Хвильового, "Смерть" Б.Антоненка-Давидовича, "Чотири шаблі" Ю. Яновського, "Патетична соната" М.Куліша та подібні, проривали заполітизовані естетичні нормативи тоталітарного режиму.

Особливою подією цього періоду стала всеукраїнська дискусія 1925-1928 років. Сучасні літературознавці визначають, що вона є "... одним із найскладніших вузлових моментів

---

¹ Шерех Ю. Не для дітей. Літературно-критичні статті та есеї. — Мюнхен, 1964. — С. 49.

духовного відродження на Україні в повоєнне п'ятнадцятиріччя... Вона сконцентрувала в собі енергію полемічних збурень на терені мистецтва й життя, загострила громадське сумління, порушивши найсуттєвіші питання: бути чи не бути українській літературі й культурі загалом як повноцінному суверенному явищу в контексті світового духовного розвитку¹.

Б.Антоненко-Давидович брав помірну участь у цій літературній дискусії. Відповіді на ключові її питання можна знайти в творах письменника того часу в таких, як "Печатка", "Справжній чоловік" і особливо "Смерть".

Після порівняно позитивного сприйняття критикою першої збірки з-під пера письменника виходять нові твори, що були вочевидь всебічно досконаліші, ширші за проблематику. Так, у повісті "Тук-тук..." (1925) митець порушує актуальну на той час проблему "зайвої", "загубленої" людини, яка вже звучала в творчості інших письменників ("Пудель", "Санаторійна зона" М.Хвильового, "Військовий літун", "Остап Шаптала", "Історія пані Ївги" В.Підмогильного). Але, мабуть, у даному випадку слід говорити не про мистецькі впливи, а про типовість ситуації, що осмислювалась, бо кожен із письменників розглядав проблему на рівні свого таланту.

Головний герой повісті "Тук-тук..." — старий телеграфіст Василь Григорович Гусятинський. Він не зміг пристосуватись до нового життя, був не в змозі його зрозуміти. Особливо хвилювало Гусятинського заповнення анкети, де йому в графі про соціальне походження доводилось писати про батька священика, що тепер було "зовсім не до речі". "Зайвість" Василя Григоровича Б.Антоненко-Давидович намагається пояснити вимушеним знеціненням свого коріння — того найсвятішого, що тримає людину на цій землі.

Набагато глибше розробляється ця проблема в наступному творі письменника — повісті "Смерть" (1927). Це най-

¹ Ковалів Ю. Літературна дискусія 1925-1928 рр. — К., 1990. — С. 10.

вищий здобуток у творчому доробку митця. Вона входить до збірки, за яку в 1992 році Б. Антоненко-Давидович був удостоєний Шевченківської премії.

У цьому творі письменник робить спробу показати явище роздвоєння української людини, роздертої навпіл двома суперечними між собою складниками її психологічної сутності: з одного боку свідомістю, прищеплюваною радянською дійсністю, а з другого — природно властивим особистості підсвідомим або просто людським національним почуттям. Таке роздвоєння між "я" вчорашнім і "я" сьогоднішнім показано автором у образі головного героя повісті Костя Горобенка, який у минулому був активним діячем українського національного руху, а тепер став членом Російської Комуністичної партії (більшовиків). Загнаний підозрілістю й недовірою, він шукає визнання з боку партійців, виконуючи різні, навіть аморальні доручення аж до розстрілу селян. Але так і залишається чужим у партійному осередку, а для інших стає "проклятим усіма порядними людьми міста" більшовиком.

У ті роки повість сприймалась як твір-застереження. Бо Б. Антоненко-Давидович застерігав від тих сумних наслідків, до яких прийде суспільство, якщо "нове життя" будуватимуть убивці з партійними квитками. Мабуть, уже в 1926 році (а саме тоді почав писати "Смерть") митець передбачав початок нової доби самовияву людини-звіра. Адже саме такі горобенки вможливили голод 1933 року, депортацію на явну смерть мільйонів селян і робітників, реалізуючи терор 1930-х років, здійснили величезну кількість інших злочинів проти свого народу.

У той період літературні проблеми вже вимагалося ставити й розв'язувати лише з позицій класової боротьби. Тому після публікації повісті на письменника посипалися звинувачення в "проповіді вбивства", його називали "апостолом гітлеризму", "речником фашизму" тощо. Та з-під пера письменника продовжували виходити твори, наповнені широю любов'ю до України, до свого народу. У них митець намагався розібратися в собі, у проблемах сучасного життя.

Та літературне життя в Україні кінця 20-х — початку 30-х років ставало дедалі драматичнішим. Було остаточно ліквідовано ВАПЛІТЕ, вимушено саморозпустилися МАРС і неокласики. Сфальсифіковано гучний процес СВУ, після самогубства М.Хвильового та М.Скрипника почалися масові арешти творчої інтелігенції, штучний голод... Все це пригнічувало Б.Антоненка-Давидовича, підсилене цькуванням у пресі, відмовою друкувати його твори. Атмосфера ворожості, політичної недовіри, підозри, наклепів запанувала навколо: Унікаючи арешту, Б.Антоненко-Давидович вирішує поїхати кудись подалі від жахливої дійсності. Та їде він не в розпачі, а з вірою в краще майбутнє. "Єдине скажу: вірю, вірю силою своєї інтуїції, вірю, що всі шляхи, хай найчорніші, мають усе ж свій кінець. Ба не вірю, а знаю, що всяку ніч заступає ранок і день"¹, — пише він тоді в листі до свого друга Ю.Самброса.

Оселився письменник у Алма-Аті, це не надовго дозволило йому "загубитись" у безвісті. Але 2 січня 1935 року Б.Антоненка-Давидовича було заарештовано, без жодних доказів звинувачено в "тероризмі" й вирвано з творчого життя до 1957 року, коли він зміг уже реабілітованим повернутися до Києва.

З цього часу можна говорити про другий період творчості письменника, який став новим етапом його літературної діяльності, але, в деякій мірі, був і продовженням його минулих творчих здобутків. Але це тема вже іншого дослідження. Терор позначився на фізичному й моральному здоров'ї Б.Антоненка-Давидовича, та не зміг зламати його волю. Митець залишився незламаним у своїй душевній чистоті, до кінця вірним гуманістичним ідеалам.]

У **третьому розділі** "Художня майстерність митця в 20-30-ті роки ХХ століття" розкриваються основні особливості індивідуального стилю Б.Антоненка-Давидовича на

---

¹ Самброс Ю. Щаблі. Мій шлях до комунізму. — Сучасність, 1988. — С. 351.

першому етапі творчої діяльності.

Творчість письменника не можна вмістити в рамки якогось одного конкретного стилю. Якщо визначити його пошуки на цьому терені, то, мабуть, слід сказати, що це шлях від романтично-імпресіоністичної манери письма до психолого-реалістичної. У першій збірці письменника "Запорошені силуети" яскраво виявились елементи імпресіонізму. Ми не бачимо яскравих постатей, усі вони ніби припорошені снігом, видно лише їхні невиразні контури. У змалюванні природи й думок оповідача панує сірість і безбарвність. Тут немає чітких ліній, яскравих фарб. Можна погодитись із висновком відомого літературознавця Ю.Бойка: "В перших новелах видно ідейну невиразність, розгубленість. Але є вже критицизм до тих, що гноблять його націю. Цей критицизм дає себе знати через натяки в імпресіоністичній манері письма"¹. Такий підхід був певним кроком до поглиблення художнього психологізму творчої манери митця.

У наступних творах "Тук-тук...", "Смерть" імпресіоністичні риси вбачаємо в аналізі душі людини самотньої, малої, яку роздирають протиріччя, але відповідь на вічні "важкі" питання буття вона шукає перш за все в собі. У повісті "Смерть" характерне для імпресіонізму відтворення реального світу в його рухові й змінності досягається шляхом показу роздвоєння особистості героя. Кость Горбенко не може визначити місце й становище українця в комуністичній партії, не може перебудувати свою свідомість.

У сатиричних оповіданнях письменника або в спробах сатиричного змалювання окремих постатей інколи проступають елементи натуралізму, які є теж свосвідним вираженням ставлення автора до своїх героїв. Такі елементи наявні навіть у повісті "Смерть".

Оповідання "Кирила Артема Летючого" вже є певним кроком на шляху до реалістичного зображення життя, хоча в основу покладена романтична мрія людини вирватись із сірості буднів, піднятися над усіма життєвими проблемами.

¹ Бойко Ю. Вибране: в 4-х томах. — Мюнхен, 1971. — Т. I. — С.163.

Отже, ми бачимо, що всі творчі пошуки майстра слова є прагненням якомога глибше пізнати психіку людини. Тобто Б.Антоненко-Давидович у першому періоді своєї творчої діяльності показав себе майстром психологічного малюнка, тонким і спостережливим ліриком, який за допомогою, здавалось би, найпростіших художніх засобів уміє надати розповіді виразного емоційного забарвлення. Прозу митця відзначають рельєфна пластика людських характерів, гнучкий і соковитий живопис словом.

В автобіографії письменник зазначає: "Воднораз чи не Охтирка визначила нарешті мою манеру письма: тиха; мальовнича Ворскла, романтика минувшини й перших революційних бур надали мосму перу ліризму, а калейдоскоп міських диваків і сільських "малахольних" привчили бачити між серйозним і смішне, спинятися на гумористичних сторонах людського життя-буття, а часом і загострювати своє перо до сатири"¹. А в одному з листів продовжив думку: "Сатира впливала в мене не як задум, а як наслідок реалістичного підходу до життя й критичного ставлення до його явищ, і може саме тому (вдало чи не вдало — не знаю) вона якось уживалась у моїй творчості з ліричною стихією. Надто це видно в збірці "Землею українською". Та це не тільки в моїй творчості: хіба наша народна пісня не перемішана лірично-сумними мотивами, що нараз переходять у грайливо-веселий приспів?"²

20-30-ті роки були періодом становлення Б.Антоненка-Давидовича як митця, тобто періодом пошуку, так би мовити, себе в літературі, свого творчого обличчя, своїх тем, сюжетів, образів. На ранню творчість письменника впливали С.Васильченко, В.Винниченко, А.Чехов, М.Коцюбинський. Васильченкова лірика особливо помітна в першій збірці "Запорошені силуети", якій притаманні ліризм у авторських описах, а в деяких випадках і в поданні психології

¹ Антоненко-Давидович Б. Про самого себе // Антоненко-Давидович Б. Твори в 2-х томах. — К., 1991. — Т.І. — С.10-11.

² Антоненко-Давидович Б. Лист до В.Півтораки від 15 вересня 1957 року // Відділ рукописів ЦНБ ім. Вернадського. — Ф. 274. — № 817

героїв. У збірці Б.Антоненко-Давидович використав традиційну схему побудови реалістичних творів, для якої характерним є ліричне обрамлення — вступи й кінцівки, які замикають коло настроїв і правлять ніби за початкові й кінцеві віхи прагнень автора. У плані такого ліричного рефрену Б.Антоненко-Давидович переважно подає пейзаж. Він виступає як засіб, що допомагає відштовхнутися від побуту, від конкретності, апелювати до чогось сталого, до якогось абсолюту, перед яким здрібнюється й побут, і особисті драми персонажів, як і ті події, що описує автор. Описи природи подаються не в суто пейзажному плані, а в аспекті глибоких зіставлень із людським життям. Ф.Якубовський із цього приводу пише: "Так трактований пейзаж — важливий компонент у творчості письменника. Він допомагає йому розв'язувати суперечності, що виникають у його творах і що їх автор не в силах розв'язати в будь-якій іншій синтезі"¹.

З кожним твором лірики стає все менше, у повісті "Справжній чоловік" зовсім немає описів природи. Але зашилися інші особливості художньої манери митця. Однією з яких є образна мова творів Б.Антоненка-Давидовича.

Він починав писати з деякою пишномовністю, із загадковими символічними образами, і був потрібен час, щоб письменник зрозумів, що те, чим є для художника палітра з фарбами або для композитора гама, для письменника є мова. Влучно знайдене слово надає цілій фразі певної тональності або передає найменший відтінок думки. Плідна робота над собою допомогла митцеві навчитися відчувати мову, відрізнити все природне від фальшивого, з багатьох схожих слів вибирати саме ті, які найбільш зможуть вплинути на читачеву уяву, найяскравіше передати ту картину, яку майстер слова бачить своїм внутрішнім зором. Так про повість "Смерть" один із тогочасних критиків Б.Якубський писав: "Автор цієї повісті вільно й добре орудує всіма тими витонченими, удосконаленими засобами мовними, що їх досі ви-

¹ Якубовський Ф. Стильові тенденції творчості Б.Антоненка-Давидовича // Сучасна українська проза. — Х. — К., 1930. — вип. I — С. 141.

робила західно-європейська художня проза"¹.

Слід відзначити особливості мови автора, хоча її досить часто важко відділити від мови основного персонажа. Вона точна, логічна, близька у своїй основі до мови публіцистичної. У творах Б. Антоненка-Давидовича можна зустріти багато імен із історії України й загальноєвропейської історії, фізичні та природничі терміни. Слушно зауважував уже згадуваний критик Ф. Якубовський, що досить "неекономно" вводяться до творів письменника різні сторонні персонажі, ситуації, епізоди, численні цитати. Він зазначав, що вбачає в цьому ознаки розірваності стилю: "Стиль не завжди відповідає основному задумові, основній ідеї, явищам життя, що їх автор може організувати в певній єдиній системі"².

Б. Антоненко-Давидович часто порушував проблему українізації. Для того, щоб виділити персонажів, ворожих цьому процесові, митець наділяв їх ламаюю українською мовою або просто вводив до своїх творів російський діалог. Шуточною, піднесено-патетичною, з ораторською побудовою речень стає мова персонажів тоді, коли автор говорить їх устами про явища радянської дійсності. Тобто, можна сказати, що художня манера письменника була виявом його духовного опору тоталітарній системі, яка культивувала духовну уніфікацію.

Монтажна композиція, відкрита публіцистичність, різкі контрасти, широкі символи та узагальнення суті реальності, прагнення до створення масштабної картини життя, глибоко суб'єктивне начало знайшли своє творче продовження в майбутній творчості письменника.

У **висновках** зазначається, що Б. Антоненко-Давидович належить до тих рідкісних натур, які залишаються вірними собі й своїм обов'язком перед людством за будь-яких обста-

---

¹ Якубський Б. Боротьба за життя (З приводу повісті Бориса Антоненка-Давидовича "Смерть") // Пролетарська правда. — 1928. — 16 грудня.

² Якубовський Ф. Сильові тенденції творчості Б. Антоненка-Давидовича // Сучасна українська проза. — Х.-К., 1930. — Вип. I. — С. 139-140.

вин. Він прожив складне й насичене життя. Був свідком і учасником буремних історичних подій у житті народу. За ним стоїть епоха революції, що була переосмислена в його творчості, епоха таборів, хрущовської відлиги, період замовчування про всі наші справжні цінності. Отже, він пройшов майже через усі випробування нашого століття, і при цьому в його творчості не потрібно нічого змінювати, викидати, приховувати.

Це сталося тому, що митець сповідував два визначальні принципи служіння мистецтву: любов і правду. Любов до людини, до світу, в якому народжується, живе й помирає людина, правду про її народження, життя й смерть. Правду, хоч би якою жорстокою вона не була, але якщо вона є правдою життєвою, правдою щоденного людського буття — її повинен сказати на рівні свого таланту художник, використовуючи при цьому найтонші барви рідного слова.

Рамки дослідження припадають на невеликий, але значний період у розвитку нашої країни. Становлення письменника відбувалось у час реанімації органічного літературного процесу кінця XIX-початку XX століття. Він належав до тих митців, що спирались на класичну спадщину, намагаючись при цьому створити щось своє. Домінантою світобачення письменника була філософсько-споглядальна самозаглибленість із скептичним забарвленням. Разом із іншими письменниками своєї доби Б. Антоненко-Давидович намагається допомогти людині пізнати саму себе, свої духовні й національні цінності, визначитися в складних життєвих обставинах, а також митець сам хотів пізнати людину як неповторне, непересічне явище Всесвіту. Це пізнання йшло на глибшому психологічному рівні з усвідомленням національного й загальнолюдського.

Епіцентром творчості митця стала Україна з її епохальними потрясіннями: революція, громадянська війна, відчайдушні спроби здобути державну незалежність, голод. Своєрідність полягає в розкритті кризи психології людини, яка намагається знайти себе в такому складному й незрозумілому світі. Крізь призму людської душі, людських тра-

гедій відзеркалилися в творах письменника суспільно-історичні та естетичні процеси доби.

Починаючи з невеликих, часто поверхових замальовок і етюдів, Б.Антоненко-Давидович поступово переходить до масштабних полотен з глибоким проникненням у внутрішній світ героїв, з умінням показати найтонші порухи їхньої душі.

На початку, наслідуючи особливості художнього методу таких митців, як М.Коцюбинський, С.Васильченко, В.Винниченко, він поступово виробив своє творче обличчя, надавши слову своєрідного звучання. Його мистецькі пошуки можна окреслити як шлях від імпресіонізму, що був поєднаний із тонким ліричним сприйняттям життя, до реалізму з глибоким проникненням у внутрішній світ людини, тобто психологічного реалізму.

Повість Б.Антоненка-Давидовича "Смерть" стоїть поряд із такими визначними творами того часу, як "Я (Романтика)" і "Вальдшнепи" М.Хвильового, "Місто" В.Підмогильного, "Майстер корабля", "Чотири шаблі" Ю.Яновського, які свідчать про високий рівень розвитку нашої культури як за змістом, так і за формою.

Любов до рідної землі й посилена увага до проблем української нації стали причиною шельмування письменника ортодоксальною критикою. Як і багатьом іншим непересічним особистостям тієї доби, йому наліплювали ярлики злочинця, звинувачували в усіх можливих і неможливих гріхах. Це призвело до того, що Б.Антоненко-Давидович у розгул масового терору був заарештований і засуджений. 21 рік концентраційних таборів довелося витримати письменнику, та ніщо не могло зломити його волю. Він був переконаний, що "дійде свого права на вільне демократичне життя між вільними народами світу і мій, віками кривджений народ, кажучи словами Івана Франка, "Засяє у народів вольних колі, трусне Кавказ, впереться Бескидом, покотить Чорним морем гомін волі, і гляне, як хазайн домовитий, по своїй хаті і по своїм полі"¹.

---

¹ Антоненко-Давидович Б. СВУ // Неопалина купина. — 1994. — № I. — С. 66

Переслідування з боку влади не дали йому сказати свого останнього слова, невимушеного обставинами, але й те, що він написав за тих тяжких умов, є цінною пам'яткою доби, ґрунтовним вкладом у скарбницю нашої літератури. Коли народ має таких людей, доля пророчить йому велике майбутнє.

**Основний зміст дисертації
відображений у публікаціях:**

1. Виховання гуманізму в процесі вивчення дитячих оповідань Бориса Антоненка-Давидовича // Укр. мова й літ. в школі. — 1993. — № II. — 0, 35 д.а.

2. Т.Г.Шевченко в житті і творчості Б.Антоненка-Давидовича // Матеріали XXXI наукової Шевченківської конференції. — Луганськ: Світлиця, 1994. — 0,11 д.а.

3. Виховні можливості уроку літератури /На прикладі розгляду оповідання Б.Антоненка-Давидовича "Не святі горшки ліплять" // Дивослово. — 1995. — № I. — 0,3 д.а.

4. Сплетіння життєвих і творчих доріг Т.С.Осьмачки та Б.Д.Антоненка-Давидовича // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження Т.С.Осьмачки 11-13 травня 1995 року. — Черкаси, 1995. — 0,11 д.а.

5. Імпресіонізм у творчості Б.Антоненка-Давидовича 20-30-х років // Тези першої міжвузівської конференції з актуальних питань гуманітарних наук. — Луганськ, 1995. — 0,1 д.а.

АННОТАЦІЯ

ДМИТРЕНКО В.И.

Б.АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ

В ЛИТЕРАТУРНОМ ПРОЦЕССЕ 20-30-Х ГОДОВ

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01. — украинская литература.

Луганский государственный педагогический институт имени Тараса Шевченко, Луганск, 1997.

Защищается рукопись, содержащая исследования литературного процесса 20-30-х годов нашего столетия в Украине, основные события кото-

рого или прямо относились к жизни и творчеству Б. Антоненко-Давыдовича, или же непосредственно повлияли на формирование его мировоззрения. Также в рукописи переосмыслены старые литературно-критические и идейно-эстетические представления о месте писателя в истории украинской литературы.

Установлено, что Б. Антоненко-Давыдович относится к тем писателям, которые в сложный переходный период в истории нашей литературы, опираясь на классическое наследие, пытались создать что-то свое, что помогло бы человеку познать самого себя, свои духовные и национальные ценности. Повесть Б. Антоненко-Давыдовича "Смерть" стоит в одном ряду с такими произведениями того времени, как "Вальдшнепы" Н. Хвелевого, "Город" В. Подмогильного, "Мастер корабля" и "Четыре сабли" Ю. Яновского, которые свидетельствуют о высоком уровне развития нашей культуры как по содержанию, так и по форме.

ABSTRAKT DMITRENKO V.I.

B.D. ANTONENKO-DAVYDOVICH IN THE LITERARY PROCESS OF THE 20-30-TH.

Thesis submitted for Candidate of Science in Philology Degree. Speciality 10.01.01. — Ukrainian literature.

Lugansk Taras Shevchenko State Pedagogical Institute, Lugansk, 1997.

The manuscript, maintaining investigations of the literary process of the 20-30-th years of the century in Ukraine, is defended. These investigations either directly concerned to the life and the creative work of Antonenko-Davydovich or influenced on the forming of his world outlook. Also there is a reunderstanding of the past literary-critical, high-principled and aesthetic ideas about the writer's position in the history of Ukrainian literature.

It is ascertained that Antonenko-Davydovich belongs to such writers, who in difficult period of history of our literature, basing on the classical legacy, tried to create something which could help the man to cognize himself, his own spiritual and national values.

Antonenko-Davydovich's story "Death" stand in one line with such literary works of those times as "Wood cocks" by N. Hvylevoy, "The city" by V. Podmogilny, "Master of the ship" and "Four sabres" by Janovsky, which bear witness to the high level of the development of our culture both in the content and in form.

Key words: літературний процес 20-30-х років, український Ренесанс, тоталітаризм, національний характер, гуманізація творчості.

Bug

Оригінал макет розроблено
виданництвом "ОСИРИС" м. Луганськ:

Здано до набору 04.01.97. Підписано до друку 10.01.97.

Папір офсетний, друк офсетний. Формат 60x84 ¹/₈.

Гарнитура Antiqua.

Ум. друк. арк. 0,8. Зам. 111

Тираж 100 примірників.

395507

Установлено, что Б. Антонович Давыдович относится к тем писателям, которые в сложный переломный период в истории нашей литературы, опираясь на классическое наследие, пытались создать что-то свое, что помогло бы человеку познать самого себя, его возможности и национальные ценности. Новость Б. Антоновича Давыдовича — это его стиль в одном ряду с такими произведениями, как "Маленький человек" М. Коцюбинского, "Горький" В. Винниченко, "Маленький человек" и "Четыре сабаны" Ю. Яворского, которые создавались в этот переломный период нашей культуры как ее содержание, так и ее форма.

ABSTRAKT

DMITRENKO V.I.

R.D. ANTONENKO-DAVYDOVICH

IN THE LITERARY PROCESS OF THE 20-30-TH

This is submitted for Candidate of Sciences in Philology Degree, University 10-01 01 — Ukrainian Literature.

Lugansk Taras Shevchenko State Pedagogical Institute, Lugansk, 1987.

The manuscript, maintaining investigations of the literary process of the 20-30-th years of the century in Ukraine, is defended. These investigations either directly concerned in the life and the creative work of Antonenko-Davydovich or influenced on the forming of his creative process. Also there is a reconsideration of the literary critical, historical and research ideas about the writer's work.

It is ascertained that the literary process of such writers who in difficult period of history of our Ukraine, going on the classical legacy, tried to create something which could help the man to recognize his

11